

Universiteit
Leiden

The Netherlands

**Hoe te leven: klassiek of modern? Aristoteles en Hobbes
vergeleken: een filosofische vergelijking tussen het
klassieke en het moderne mens-, wereld- en
samenlevingsbeeld**

Külcü, H.

Citation

Külcü, H. (2024, May 29). *Hoe te leven: klassiek of modern? Aristoteles en Hobbes vergeleken: een filosofische vergelijking tussen het klassieke en het moderne mens-, wereld- en samenlevingsbeeld*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3755736>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3755736>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoe te leven: klassiek of modern? Aristoteles en Hobbes vergeleken

Een filosofische vergelijking tussen het klassieke
en het moderne mens-, wereld- en samenlevingsbeeld

Hakan Külçü

Colofon

ISBN

978-94-93330-85-6

Layout & Printing

Proefschriftspecialist.nl – Zaandam

Copyright © Hakan Külçü, 2024

The copyright of the articles that have been published has been transferred to the respective journals. All rights reserved. Any unauthorized reprint or use of this material is prohibited. No part of this thesis may be reproduced, stored or transmitted in any form or by any means, without written permission of the author.

Hoe te leven: klassiek of modern? Aristoteles en Hobbes vergeleken

Een filosofische vergelijking tussen het klassieke
en het moderne mens-, wereld- en samenlevingsbeeld

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van rector magnificus prof. dr. ir. H. Bijl,
volgens besluit van het college voor promoties
te verdedigen op 29 mei 2024
klokke 11.15 uur
door

Hakan Külcü
geboren te Maastricht

Promotor: Prof. dr. A.A.M. Kinneging

Copromotor: Dr. T.J.M. Slootweg

Leden promotiecommissie: Prof. mr. dr. W.S.R. Stoter
Prof. mr. dr. E. Koops
Prof. mr. dr. M.E. Storme KU Leuven
Mr. dr. H.M.T.D. ten Napel
Dr. E. Cohen de Lara UvA

Inhoud

Prolegomena	15
Inleiding	15
Hoofdstuk 1 <i>Wetenschapsfilosofische en methodologische beschouwingen</i>	19
Deel I De Mens	33
Hoofdstuk 2 <i>Aristoteles over de hiërarchische ontvouwing van de ziel</i>	33
Hoofdstuk 3 <i>Hobbes over de egalitaire geest</i>	71
Hoofdstuk 4 <i>De dialectische vergelijking: de mens en de aporie</i>	107
Deel II De Wereld	123
Inleiding tot deel II	123
Hoofdstuk 5 <i>Een ontologisch intermezzo: bestaan Idealen?</i>	125
Hoofdstuk 6 <i>Een ontologisch intermezzo: intrinsieke of instrumentele Rede</i>	155
Hoofdstuk 7 <i>Een ontologisch intermezzo: intrinsieke of instrumentele Deugden</i>	179
Nabeschuwing bij deel II	
Deel III De Samenleving	197
Inleiding tot deel III	197
Hoofdstuk 8 <i>Aristoteles, een portret van de natuurlijke gemeenschappen</i>	201
Hoofdstuk 9 <i>Aristoteles over het sociale voegsel: Liefde en Natuurrecht</i>	227
Hoofdstuk 10 <i>Aristoteles over de mens als gebonden gemeenschapswezen</i>	255
Inleiding tot het moderne drieluik	265
Hoofdstuk 11 <i>Hobbes over de gemeenschappen en verbanden</i>	267
Hoofdstuk 12 <i>Hobbes en de moderne natuurwet</i>	291
Hoofdstuk 13 <i>Hobbes over de mens als vrij en atomair Individu</i>	313
Hoofdstuk 14 <i>De vergelijking van de sociale beeltenissen</i>	321
Nabeschuwing bij deel III	
Slot	349
Hoofdstuk 15 <i>Een conclusie en slotwoord</i>	351
Verantwoording	359
Literatuurlijst	360
Curriculum vitae	374

Uitgebreide Inhoud

Prolegomena

Inleiding

Hoofdstuk 1 *Wetenschapsfilosofische en methodologische beschouwingen*

- 1.1 Waarom deze denkers?
- 1.2 Het schema: klassiek versus modern
- 1.3 Kan men waarden neutraal onderzoeken en waarderen?
- 1.4 Zijn waardenparadigma's niet incommensurabel?
- 1.5 Hoe de grote werken te lezen?
- 1.6 The Great Books benadering

Deel I: De Mens

Hoofdstuk 2 *Aristoteles over de hiërarchische ontvouwing van de ziel*

- 2.1 Het oerverschijnsel ziel
- 2.2 Een eerste globale blik op de zielshiërarchie
- 2.3 Een blik op het strevende gedeelte in de ziel
 - 2.3.1 De *boulesis*/het rationele streven
 - 2.3.2 De begeerte
 - 2.3.3 De geestdrift/het temperament
 - 2.3.4 Emoties
 - 2.3.5 De karakterhoudingen en deugden
- 2.4 Het Intellect
 - 2.4.1 De theoretische rede en de Wijsheid
 - 2.4.2 De praktische rede en de Prudentie

Hoofdstuk 3 *Hobbes over de egalitaire geest*

- 3.1 Het gedachtenexperiment van de natuurtoestand
- 3.2 Een eerste globale verkenning: gelijkheid van lichaam en geest
 - 3.2.1 De lichamelijke gelijkheid
 - 3.2.2 De gelijkheid van de geestesvermogens
- 3.3 Onderzoek naar de specifieke intellectuele vermogens
 - 3.3.1 Prudentie en beraad
 - 3.3.2 De rede
 - 3.3.2.1 De rede en de kunstmatigheid van taal
 - 3.3.2.2 Het doel van de rede en de wijsheid (*sapientia*)
 - 3.3.3 Conclusie ten aanzien van beide intellectuele vermogens
- 3.4 De passies

- 3.4.1 De werking van de passies globaal bezien
- 3.4.2 De drie gewichtige passies
 - 3.4.2.1 De passie van de ijdelheid (het ego)
 - 3.4.2.2 Het mechanische krachtenspel van de ijdelheid en angst
 - 3.4.2.3 De passies en de onbepaaldheid van het geluk
- 3.4.3 De Wil tot macht
- 3.4.4 De passies alsmede goed en kwaad
 - 3.4.4.1 De natuurlijke toestand: relativiteit van goed en kwaad
 - 3.4.4.2 De burgerlijke status, de morele deugden en de (natuur)wetten

Hoofdstuk 4 *De dialectische vergelijking: de mens en de aporie*

- 4.1 Hiërarchie versus kracht en macht
- 4.2 Een omwenteling van de ziel? Het waardige of het democratische?
- 4.3 Een aristotelische repliek aangaande de natuurlijke zielsorde
- 4.4 Een hobbesiaanse dupliek aangaande de natuurlijke zielsorde
- 4.5 Is een eindconclusie mogelijk?
- 4.6 Gelijkheid of Hiërarchie, psychologisch en intersubjectief
 - 4.6.1 De inhoud van de klassieke inegalitaire visie
 - 4.6.2 De empirische steun voor de klassieke hiërarchische visie
- 4.7 De vier hobbesiaanse argumenten voor de Gelijkheid
 - 4.7.1 Het eerste argument vanwege de kunstmatigheid
 - 4.7.2 Het tweede argument vanuit de zelfkennis
 - 4.7.3 Het derde en vierde argument, de gelijkheidswens en de noodzaak tot lijfsbehoud

Deel II: De Wereld

Inleiding tot deel II

Hoofdstuk 5 *Een ontologisch intermezzo: bestaan Idealen?*

- 5.1 De natuur- en werkelijkheidsopvatting van Hobbes
- 5.2 De natuur- en werkelijkheidsopvatting van Aristoteles
 - 5.2.1 De algemene Vorm
 - 5.2.2 De zijns- en zielslagen alsmede de zijnssprongen
 - 5.2.3 Een primitieve en een finale natuur
 - 5.2.4 Vormen als Idealen in een Kosmos
- 5.3 De noodzaak tot een diepere dialectiek
- 5.4 Zijn de Vormen reële abstracta?
 - 5.4.1 Hobbes' aanval op de (immanente) vormenleer
 - 5.4.1.1 Bezwaar 1: Het reële is het waarneembaar individuele, vele en verschillende
 - 5.4.1.2 Bezwaar 2: De immanente Vormen rijmen niet met de oerknal
 - 5.4.1.3 Bezwaar 3: Algemene Vormen kunnen niet gelokaliseerd worden in het concrete

- 5.4.1.4 Bezwaar 4: De kwantitatief wiskundige benadering is betrouwbaar
- 5.4.2 Aristoteles, een verdediging van de (immanente) Vormen
 - 5.4.2.1 Eenheid in veelheid (ook in de wetenschap)
 - 5.4.2.2 Vanuit het waarneembare is geen tegenbewijs mogelijk
 - 5.4.2.3 De waarneembare gevolgen van het bestaan der Vormen
 - 5.4.2.4 De implicaties van de oerknal voor de immanente Vormen
- 5.4.3 Platoonse Vormen, kritische bespiegelingen en een herijkte Vormenontologie
 - 5.4.3.1 Een serieus te nemen Vormenontologie
 - 5.4.3.2 Waarom alleen de laagste natuurlijke soorten?
 - 5.4.3.3 De wiskundige Vormen
 - 5.4.3.4 De mathematische spatio-temporele werkelijkheid
 - 5.4.3.4.1 De vervlechting van het ideële en het actuele
 - 5.4.3.4.2 De mathematisch gestructureerde werkelijkheid sluit teleologie niet uit
- 5.4.4 Conclusie vanuit het voorgaande ontologische onderzoek
- 5.5 De Vorm van de Mens: is ethiek mogelijk en is de mens echt zo bijzonder?
 - 5.5.1 Hobbes en het *Is and Ought*-verwijt
 - 5.5.2 Aristoteles reactie op het *Is and Ought*-verwijt
- 5.6 Het argument van de menselijke buitenissigheid
 - 5.6.1 Hobbes' argument van *queerness*
 - 5.6.2 Aristoteles en het argument van de buitenissigheid

Hoofdstuk 6 *Een ontologisch intermezzo: intrinsieke of instrumentele Rede*

- 6.1 De Gave des Woords
 - 6.1.1 Hobbes, natuur, taligheid en instrumentaliteit
 - 6.1.2 Aristoteles, taal en menselijke natuur
 - 6.1.3 Afwegingen aangaande de taal
 - 6.1.3.1 Het criterium van de conceptuele rijkdom en beweeglijkheid
 - 6.1.3.2 Consistentie ten aanzien van de prudentie en het taalvermogen
 - 6.1.3.3 Het eindoordeel aangaande het taalvermogen
- 6.2 Een rechtstreeks onderzoek: intrinsiek of instrumenteel waardevol intellect?
 - 6.2.1 Aristoteles, de praktische alsmede theoretische rede
 - 6.2.2 Hobbes over het intellect
 - 6.2.2.1 Het onderscheid tussen prudentie en rede
 - 6.2.2.2 De grondslag voor het hobbesiaanse onderscheid
 - 6.2.2.3 Een genealogische blik op de moderne denkvormen
 - 6.2.3 *Bottom-up* en *top-down* sturingskracht in de ziel
 - 6.2.4 Conclusie omtrent het intellect

Hoofdstuk 7 *Een ontologisch intermezzo: intrinsieke of instrumentele Deugden*

- 7.1 De klassieke zienswijze: intrinsiek waardevolle karaktereigenschappen/deugden
- 7.2 De moderne instrumentele blik: van de nood een deugd maken
- 7.3 Ons oordeel over de waarde van de karakterdeugden

7.3.1 Een fenomenologie van de deugden

7.3.2 Hoe de morele bevindingen de ontologische ondersteunen en *vice versa*

7.3.3 Fenomenologie van een hiërarchie van de geestelijke doelen

Nabeschouwing bij deel II

Deel III: De Samenleving

Inleiding tot deel III

Hoofdstuk 8 *Aristoteles, een portret van de natuurlijke gemeenschappen*

8.1 De mens als gemeenschapswezen

8.2 De mens als politiek wezen

8.3 De gemeenschappen in het algemeen

8.4 Het huishouden (*οἰκονομία*)

8.4.1 Man-vrouwverhouding

8.4.2 Ouder-kindrelatie

8.4.3 Meester-slaafverhouding

8.5 Het dorp

8.6 Verenigingen en Vrienden

8.7 De polis: de meest natuurlijke habitat van de zoon *politikon*

8.7.1 De (beste) stadstaat in het algemeen

8.7.2 De staatsvorm

8.7.3 De zes staatsvormen

Hoofdstuk 9 *Aristoteles over het sociale voegsel: Liefde en Natuurrecht*

9.1 Rechtvaardigheid en Liefde

9.2 De dubbele geboeidheid door de deugdplichten

9.3 Liefde (*philia*) en eendracht

9.4 De natuurlijke Rechtvaardigheid

9.4.1 Het doel van de wetten (het recht) en het natuurrecht

9.4.2 De verticale dimensies van het natuurrecht

9.4.3 Het politieke recht(vaardige)

9.4.4 Het argument van de sofisten

Hoofdstuk 10 *Aristoteles over de mens als plichtsgebonden gemeenschapswezen*

10.1 Het argument vanuit het instinct

10.2 Het argument vanuit het taalvermogen

10.3 Het argument vanuit de deel-geheelrelatie

10.4 Het argument vanuit de zelfredzaamheid

10.5 Het argument vanuit de perfectionering

10.6 De implicaties van het zoon *politikon-schap*: de deugd(plichten)

- 10.6.1 De prioriteitsomkering
- 10.6.2 Lichamelijk afhankelijk geboren en geestelijk overal in ketenen

Inleiding tot het moderne drieluik

Hoofdstuk 11 *Hobbes over de gemeenschappen en verbanden*

- 11.1 Een globaal beeld van de mens als atomair wezen
- 11.2 De kleinere gemeenschapsvormen
 - 11.2.1 Het gezin
 - 11.2.1.1 De man-vrouwverhouding
 - 11.2.1.2 De ouder-kindrelatie
 - 11.2.3 Verenigingen en vrienden
 - 11.2.4 Conclusie ten aanzien van de kleinere gemeenschapsvormen
- 11.3 De staatsgemeenschap en de (a)sociale natuur van de mens
 - 11.3.1 De fundamentele natuurwet: streef vrede na omwille van het Leven
 - 11.3.2 Fase 3: De staat als noodzakelijk Angstapparaat
 - 11.3.2.1 Het sociaal contract en de totstandkoming van de staat
 - 11.3.2.2 De verschillende staatsvormen en de heerschappij van de kwantiteit

Hoofdstuk 12 *Hobbes en de moderne natuurwet*

- 12.1 Het natuurrecht en de politieke Liefde?
- 12.2 De vier ingrediënten van het moderne sociale bindmiddel
- 12.3 *Lex, Ius* en de civiele wetten
- 12.4 Een natuurlijk ethisch vacuüm met instrumentele (natuur)plichten?
- 12.5 De rechtvaardigheid
 - 12.5.1 Commutatieve rechtvaardigheid is de rechtvaardigheid
 - 12.5.2 De distributieve rechtvaardigheid is de billijkheid
- 12.6 De natuurwetten
 - 12.6.1 De eeuwigheid van de natuurwetten
 - 12.6.2 Een gebonden soeverein en God als maker van de natuurwet?
 - 12.6.3 De natuurwet en de civiele wet
 - 12.6.3.1 De civiele wetten
 - 12.6.3.2 De relatie tussen de civiele wetten en de natuurwetten

Hoofdstuk 13 *Hobbes over de mens als vrij en atomair individu*

- 13.1 Het disharmoniërende taalvermogen
- 13.2 De disharmoniërende passies

Conclusie

Hoofdstuk 14 *De vergelijking van de sociale beeltenissen*

- 14.1 Het argument vanuit de sociale passies
- 14.2 De deel-geheelrelatie, het argument van de autarkie en de vervolmaking
- 14.3 De tegengestelde gemeenschapsopvattingen

- 14.3.1 De klassieke en moderne samenleving
- 14.3.2 Het gezin
- 14.3.3 De vriendschap
- 14.3.4 De staatsgemeenschap
- 14.4 Conclusie over de gemeenschapsopvattingen en de vier klassieke argumenten
- 14.5 Het argument vanuit het taalvermogen
- 14.5.1 De uiteenlopende zienswijzen aangaande het taalvermogen
- 14.5.2 Het indirecte argument vanuit de taal
- 14.6 De tegengestelde natuurrechtsopvattingen
- 14.7 De drie ongerijmdheden in de hobbesiaanse natuurwetsopvatting
- 14.7.1 Natuurwetten of cultuurwetten?
- 14.7.2 Is de billijkheid mogelijk binnen hobbesiaanse kaders?
- 14.7.3 De soeverein en de natuurwetten
- 14.7.4 Eindconclusie vanuit de natuurrechtsdialectiek

Nabeschouwing bij deel III

Slot

Hoofdstuk 15 *Een conclusie en slotwoord*

Literatuurlijst

Voorwoord

Met een buiging voor het Ene, het Ware en het Schone.

